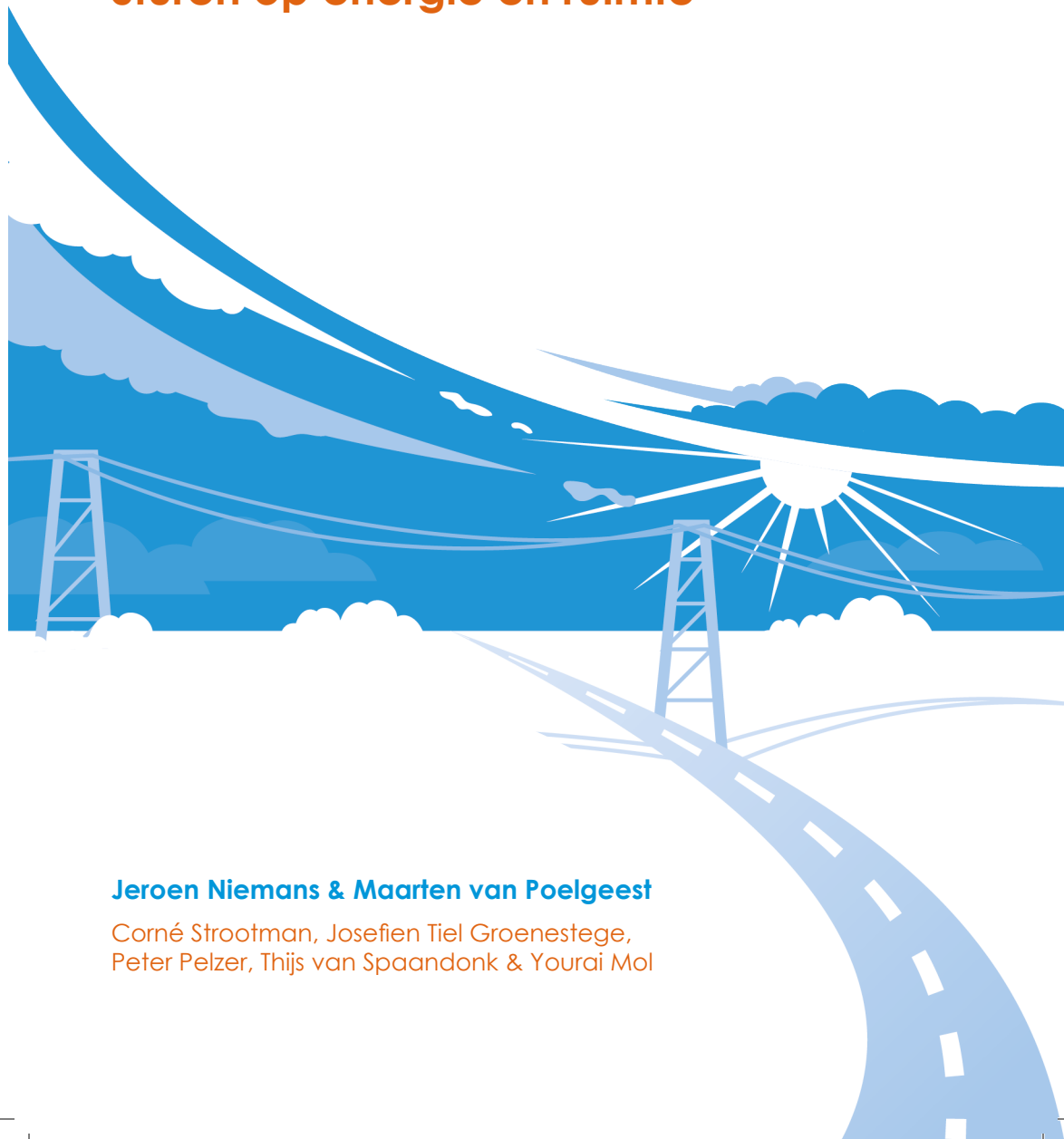

Spelen we dezelfde wedstrijd?

Sturen op energie en ruimte

Jeroen Niemans & Maarten van Poelgeest

Corné Strootman, Josefiën Tiel Groenestege,
Peter Pelzer, Thijs van Spaandonk & Yourai Mol

Waar en wanneer precies het woord energieplanologie is geboren is niet te achterhalen, maar in 2025 heeft de term de vakwereld wel wakker geschud. De term dook op in vacatureteksten, er verschenen opleidingen energieplanologie en er werd ook hier op LinkedIn volop gediscussieerd over de term. Over nut en noodzaak, over de houdbaarheid (of is het een tijdelijke constructie) en het hoe en waarom. In 2025 schreven wij, Jeroen Niemans en Maarten van Poelgeest, allebei (mee) aan een essay waarin dieper werd ingegaan op energieplanologie. We leken het grondig oneens. Daar waar Maarten met acht anderen Energieplanologie presenteerde als een nieuw vakgebied, schudde Jeroen meewarig het hoofd. 'Energieplanologie bestaat niet', kopte hij met zijn essay. Reden genoeg om elkaar op te zoeken. En wat bleek? In de kern zijn we het eigenlijk ontzettend eens!

Het heeft ons aan het denken gezet. Hoe je ook kijkt naar energieplanologie, en op welke manier je het ook invulling geeft, doorpratend over de twee essays en het debat dat dit heeft losgemaakt kwamen we tot de conclusie dat de energietransitie ruimtelijke ordenaars er toe dwingt om met frisse moed een veel meer prominente plek op te eisen om het ordenen van de ruimte, het integreren van allerlei claims en verlangens goed te laten verlopen. Daarom moet en zal het gesprek over energieplanologie in 2026 in volle kracht voortgaan. Genoeg redenen om door te denken.

Met deze publicatie hopen we hier een steentje aan bij te dragen. Of een steen in de vijver te gooien. We hebben een brief geschreven aan een aantal denkers die we hebben uitgenodigd vanuit verschillende invalshoeken te kijken naar en te reflecteren op een vraagstuk dat wij zien als belangrijke bouwstenen voor het succes van energieplanologie: de sturingsvraag. De vraag wie er nu sturing geeft aan de ruimtelijke impact van de energietransitie ligt nog grotendeels open. Iedereen onderschrijft de noodzaak, maar de invulling en beelden daarbij zijn nog weinig gericht. Wat is regie, en wie kan, moet of mag deze pakken?

We willen met deze publicatie niet alleen het denken een stukje verder brengen, maar vooral ook het gesprek hierover een impuls geven. We schreven een open brief en kregen 4 hele uiteenlopende reacties terug. Op basis van de input die we kregen schreven we een epiloog met een aantal opdrachten aan ons allen, de ruimtelijke vakwereld, energieplanologen en de energiewereld.

We zijn heel benieuwd naar jullie reacties! Het debat is geopend!

Maarten van Poelgeest

AEF
M.VanPoelgeest@aef.nl

Jeroen Niemans

Hiemstra & de Vries
jeroen.niemans@hiemstraendevries.nl

Beste Corné, Josefien, Peter, Thijs en Yourai,

Wij denken al een tijdje na over energieplanologie. Op steeds meer plekken is het kwartje gevallen. Energie is niet alleen een belangrijke functie die ruimtelijk ingepast moet worden. Energie is een structurerende factor voor ruimtelijke ontwikkelingen.

Maar er werd ook volop gediscussieerd over de term energieplanologie. Over nut en noodzaak, over de houdbaarheid (of is het een tijdelijke constructie) en het hoe en waarom.

We schrijven jullie omdat we heel graag dit gesprek een stap verder willen brengen. We gaan daarbij vooral in op de sturingsvraag, en stellen ons de vraag:

Hoe krijgen we energie & ruimte beter bij elkaar? En wat vraagt dat aan sturing?

In deze brief constateren we allereerst dat er momenteel slechts beperkt ruimtelijk wordt gestuurd op het energiesysteem van de toekomst. We pikken er drie vraagstukken uit, om te komen tot een aantal eerste, voorzichtige, voorstellen over hoe er beter gestuurd kan worden. Dit zijn slechts onze eerste gedachten. We hopen dat die gedachten jullie voldoende aan het denken zetten om ook voorstellen te kunnen formuleren.

Gesprek tussen energie en ruimte steeds intensiever maar we blijven rijden in de mist

Onder de noemer van Energieplanologie wordt gelukkig het gesprek tussen de energiewereld en de ruimtelijke wereld steeds intensiever en op steeds meer plekken gevoerd. Dat is winst en ook hard nodig, maar daarmee zijn we er nog lang niet. Sectorale ambities stellen hoge eisen aan het energiesysteem van de toekomst, dat vanzelfsprekend toekomstvast en het liefst fossielvrij moet zijn. Dit gaat gepaard met ingrijpende ruimteclaims. Denk bijvoorbeeld aan de grote 380kV stations die vaak een inbreuk zijn op het landschap. Of gestaag groeiende vraag naar duurzame energie door industriële bedrijven die vraagt om heel veel nieuwe energie infrastructuur (kabels, waterstofleidingen, onderstations).

En dat midden in een transitie in ons land waarin niet alleen het energiesysteem, maar waarin eigenlijk niets lijkt stil te staan. Innovatie verandert voortdurend het perspectief van technische oplossingen, energieprijzen en de beschikbaarheid van verschillende energiebronnen zijn steeds sterker afhankelijk van internationale ontwikkelingen. Gelijktijdig worden bijvoorbeeld de gevolgen van klimaatverandering in de vorm van een stijgende zeespiegel, extreme en plotselinge wateroverlast, tekort aan drinkwater steeds concreter. Ruimte, energie, water en bodem raken meer en meer verknoopt aan elkaar.

Energieplanologie is daar een antwoord op. Een heel logische reflex op de groeiende aandacht voor energie in de ruimtelijke wereld. Maar niet zonder gevaar: we moeten opletten dat energieplanologie zich niet alleen voornamelijk richt op de operationele aspecten van het energie-ruimte domein. Als we er niet op sturen, ligt de focus – met een eendimensionale blik vanuit het energiesysteem – op het doordrukken en versnellen van de energietransitie en niet op het afwegen in samenhang en zorgvuldige ruimtelijke keuzes. En kijken we niet verder dan de korte termijn. Vooral met het terecht urgente vraagstuk van netcongestie op de loer, bestaat het gevaar dat de lange termijn uit beeld verdwijnt.

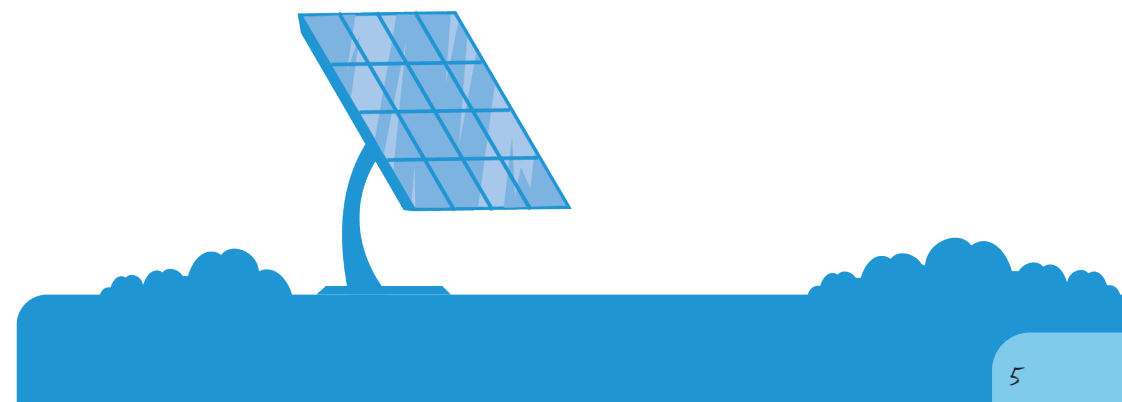
Voor je het weet beperkt energieplanologie zich tot een technocratische exercitie met een eenzijdige focus op de korte tot middellange termijn, vanuit de noodzaak het energiesysteem zo snel en effectief mogelijk uit te breiden en uit te rollen. Energieplanologie kan een grote impuls geven aan het integraal afwegen van keuzes, maar alleen als het verbonden is aan alle andere ruimtelijke keuzes. Energie is meer dan een zoveelste ruimtelijke claim, maar net als water & bodem een structurerende factor die mede richting geeft aan ruimtelijke ontwikkeling.

Hoe we dit gaan organiseren? In deze complexe transitie rijden we door de mist. We zijn daarmee gedoemd om te sturen in onzekerheid. Ondanks het beperkte zicht, moeten er beslissingen genomen worden. Doen we dat niet, dan weten we één ding zeker: de mist zal steeds dikker worden en ons het zicht steeds meer ontnemen. Dus hebben wij ons afgevraagd: Hoe gaan we die beslissingen nemen? En wie stuurt daarop?

Sturing: inzet ruimtelijk instrumentarium blijft beperkt

In ruimtelijk beleid van voor 2015 was er slechts sporadisch aandacht voor energie. De geboorte van energieplanologie volgde nadat er, aangejaagd door het Klimaatakkoord van Parijs, langzaam maar zeker meer aandacht is gekomen voor de ruimteclaim van het energiesysteem. Met netcongestie als breekijzer heeft energieplanologie zich een plek op de agenda verschaft. Waar energie in de ruimtelijke wereld vooral gezien werd als een gegeven en niet als onderdeel van planologische afwegingen is energie nu naast water & bodem één van de belangrijke structurerende factoren die mede richting geeft aan ruimtelijke ontwikkelingen. De tijd dat energie altijd en overal beschikbaar is, ligt definitief achter ons.

Het groeiende besef dat energie van grote invloed is op ruimtelijke ontwikkeling loopt deels gelijk op met de invoering van de Omgevingswet. De Omgevingswet beoogt om een meer integrerende manier van werken aan de fysieke leefomgeving te combineren met ruimte voor initiatief en ruimte wil maken voor lokaal maatwerk. Het actief aan boord nemen van energie als structurerende factor benadrukt nog eens de noodzaak om ruimtelijk integraal te kijken. Maar soms schuurt het ook tussen die groeiende aandacht voor energie en het vernieuwde ruimtelijke instrumentarium. Bijvoorbeeld omdat de Omgevingswet draait om het bewaken van de kwaliteit van de leefomgeving door te waken over de balans tussen beschermen en benutten. Terwijl de energietransitie gebaat is bij het benutten van alle mogelijkheden om de transitie te versnellen, waarbij in enge zin de nadruk komt te liggen op het doorduwen van allerlei energie infrastructuurprojecten. In een breder, vaak ruimtelijk perspectief zou het de energietransitie ook kunnen helpen om juist niet overal allerlei sectorale energieclaims te bedienen. Het instrumentarium van de Omgevingswet is dan geen hindernis die omzeilt moet worden, maar juist helpend.

Richting ontbreekt in visie op de lange termijn

Veel gemeenten hebben de afgelopen periode een inventarisatie van het bestaande omgevingsbeleid uitgevoerd met het oog op de implementatie van de beleidscyclus van de Omgevingswet. Dat bracht niet alleen aan het licht dat er heel veel beleid is, maar ook dat het in sommige gevallen ook tegenstrijdig is. Paradoxaal genoeg hebben we dus heel veel beleid maar bestaat er ook 'visieverlegenheid': we maken maar heel beperkt keuzes voor de langetermijn.

Dat blijkt bijvoorbeeld als we kijken naar de casus Chemelot: willen we in Nederland dit cluster van petrochemische industrie behouden? In diverse beleidsstukken zeggen we van wel, maar handelen we er ook naar? Wie dit cluster wil behouden, zal een hele berg energie naar Zuid Limburg moeten brengen. Of een gelijkstroomkabel in de Deltacorridor, of groot deel van het schaarse groen gas, of een aftakking van de waterstofbackbone, of wellicht een Small Modular Reactor. Als het aan Chemelot zelf ligt, wordt in alles geïnvesteerd. Misschien is dat wat veel gevraagd, maar waar wordt dan wel voor gekozen? Inmiddels dreigt het scenario dat uitstel gaat leiden tot afstel. Daar kunnen op zichzelf goede redenen voor zijn. Misschien is dit niet de meest gunstige plek om de groene chemie te laten floreren en moet het elders in Europa. Maar ook die keuze wordt niet gemaakt.

Laten we om te beginnen met het thema energie echt in te stappen in de beleidscyclus van de Omgevingswet. En daarbij onderkennen dat energie meer is dan alleen ruimtevrager, maar net als water & bodem een structurende factor. Op die manier wordt energie een volwaardig onderdeel van het ruimtelijk proces. Energiebeelden en energievisies worden dan een belangrijke onderlegger voor omgevingsvisies. De Omgevingswet stelt het evenwichtig toedelen van functies aan locaties/gebieden centraal. Daar kun je prima een onderbouwde keuze onder hangen, maar dan moet je wel bereid zijn de keuze te maken. Het kan op die manier de energietransitie helpen versnellen. Dus benut de Omgevingswet om provincie, gemeenten, netbeheerder en ontwikkelende partijen samen te laten optrekken en van wachten naar organiseren te gaan. Met het beter benutten van de bestaande ruimtelijke instrumenten kunnen we een wildgroei aan nieuwe, exclusief op energie gerichte instrumenten tegengaan. Want, vergeet niet, iedere nieuwe wet of kader kost tijd, energie en capaciteit die we wellicht beter kunnen inzetten.

Drie redenen waarom er meer nodig is dan beter benutten ruimtelijke instrumenten

Zou het echt zo simpel zijn? Als we nu maar wat beter in de ruimtelijke instrumentenkoffer kijken, dan kunnen we beter sturen op de vraagstukken rondom energie en ruimte? Wij denken dat er meer nodig is. We zien in ieder geval drie structurele vraagstukken die we daar niet mee tackelen en die een eigen antwoord verdienen.

Energie: de twee logica's in ons toekomstig energiesysteem

Het komt vaak voor dat in concrete casussen wedden op meerdere paarden, maar dat we behoefte hebben aan een gedeeld beeld van het energiesysteem van de toekomst. Dit ontbreekt nu. En misschien is dit eenduidige beeld ook niet te maken, mede omdat we blijvend te maken hebben met twee verschillende logica's binnen het energiesysteem.

De oude situatie waarin het energiesysteem centraal gestuurd wordt met een hoop regelbaar vermogen aan de top (bijvoorbeeld gascentrales die aan en uit kunnen) is niet meer. Lokaal wordt steeds meer energie opgewekt. Pieken worden nog sterker door het gedrag van de eindgebruiker bepaald (elektrisch laden, warmtepompen). Zon en wind als voornaamste energiebronnen vragen om steeds meer flexibiliteit van het systeem. Wie een dergelijk systeem stabiel wil maken, wil afhankelijkheden zo veel mogelijk verkleinen en gebruik en opwek op elk schaalniveau zo veel mogelijk in balans brengen. Dat begint al thuis. Daarna in de straat. In de buurt. In de gemeente. In de regio. Enzovoort. Het energiesysteem wordt op die manier van onderop opgebouwd en kent daarmee een sterke decentrale logica.

Tegelijk weten we ook dat centrale invoeding zal blijven. Mede afhankelijk van de vraag hoeveel industrie in Nederland blijft, zal het nog steeds gaan om een aanzienlijk percentage van onze

energievoorziening. Energie die van de Noordzee komt, wellicht uit de Sahara of uit fabrieken die synthetisch gas maken. Centrale invoeding brengt grote verdelingsvragen met zich mee. In welke regio's komt deze centrale invoeding terecht? Welke gebruikers kunnen hier gebruik van maken? En tegen welke prijs? Vanuit haar aard heeft centrale invoeding een sterk centralistische logica. We hinken dus op twee gedachten: een decentraal of een centraal georganiseerd energiesysteem.

Vanzelfsprekend zal geprobeerd worden deze logica's te verzoenen of tenminste de arrangementen zo te kiezen dat botsing voorkomen wordt. Wij denken dat dit maar tot op zekere hoogte kan. Juist ook omdat de omgeving en de techniek verre van stilstaan. Steeds weer opnieuw hebben beide logica's zich tot elkaar te verhouden. Het ruimtelijk domein kan als geen ander om gaan met dergelijke schuivende panelen en de botsing een plek geven. Immers, bevolkingsprognoses bewegen ook, verstedelijkingspatronen veranderen in

de tijd, waterlopen liggen nooit vast tot in de eeuwigheid etc. In de ruimtelijke ordening zijn we daarom gewend ver vooruit te kijken, steeds weer de horizont te scannen en incrementeel te handelen.

Verwarring in het Huis van Thorbecke: regie or not regie

Wie het even niet meer weet, roept snel om regie. 'Meer regie' lijkt het duizend dingen doekje te zijn van het openbaar bestuur. Waar gaat regie eigenlijk over? Wanneer het om sturing & controle gaat, definieert AI regie als volgt: 'Het hebben van de leiding of de controle over een proces, organisatie of situatie'. Maar in de energietransitie is er niet één stakeholder die de leiding heeft. De kern is juist dat meerdere stakeholders wederzijds afhankelijk van elkaar zijn. En van controle over het proces kan ook geen sprake zijn. Het transitieproces is onvoorspelbaar, altijd in beweging en nooit helemaal te overzien. Waar ligt dan binnen het Huis van Thorbecke de regie?

Bij het energievraagstuk zien we veel tractie op een niveau dat we niet kennen in het Huis van Thorbecke: bij het opstellen van de Regionale Energiestrategieën (RES) is niet gekozen voor een 'klassieke' aanpak (maakbaarheid, top-down, hiërarchisch) maar voor een regionale, adaptieve en op leren en ontwikkeling gerichte aanpak (iteratief, bottom-up, gedeeld eigenaarschap). De basisgedachte van de RES is gelijkwaardig samenwerken aan de energietransitie op de schaal van de regio. Ieder vanuit de eigen rol en verantwoordelijkheid. Gelijkwaardig samenwerken vanuit verschillende belangen, behoeften en verantwoordelijkheden vraagt om een andere visie, aanpak en interventies dan de 'klassieke aanpak'. In het ruimtelijke domein zijn afwegingen vaak super lokaal en daarmee sterk gebonden aan een specifieke plek. De lagenbenadering heeft ons geleerd om ook op die manier naar een plek te kijken. Rekeninghoudend met de ondergrond, de bodem, de waterhuishouding, de historie van een plek, de bestaande positie van de plek in tal van verschillende netwerken (stedelijkheid, economie, ecologie, vervoer), wat zijn dan beperkingen en kansen van die plek? Hoewel die afwegingen dus vaak super lokaal zijn, zijn ze niet bij voorbaat voorbehouden aan alleen lokale spelers. Sterker nog, alleen redeneren vanuit een lokaal belang vergroot de kans op afwenteling, waardoor op systeemniveau sub optimale oplossingen tot stand komen die duurder, oneerlijker en ook lelijker zijn. Genoeg redenen waarom niet alleen lokale spelers aan de bal zijn, maar wie zich er mee wil bemoeien, heeft zich wel rekenschap te geven de specifieke lokale omstandigheden. Dat heeft weinig van doen met spierballenretoriek als 'doorpakken' en 'door duwen'.

Ruimte: toelatingsplanologie én een cultuur van non-beslissen

Naast gebrek aan richting en aan regie zit er in het ruimtelijk domein nog een hardnekkig knelpunt in de manier waarop we eigenlijk al heel lang echt grote ruimtelijke keuzes voor ons uit schuiven. De kool en de geit sparen lijkt al decennia het motto. En is toelatingsplanologie dominant: we proberen zo veel mogelijk alles mogelijk te maken, soms zelfs als het tegenstrijdig lijkt. Dus zeggen we enerzijds dat bodem en water sturend zijn en bouwen we nieuwe dorpen op het laagste punt van ons land, ver onder zeeniveau. Zetten we in op natuurherstel maar kunnen we ook megastallen bouwen vlakbij kwetsbare natuurgebieden. We constateerden al dat er met de Omgevingswet een helder raamwerk ligt, keurig langs de lijnen van het huis van Thorbecke, vol met (wettelijke) instrumenten die ruimtelijke ontwikkelingen mogelijk maken en soms juist verbieden.

Er kan gestuurd worden, maar al decennia worden instrumenten waar stevig mee gestuurd kan worden, zoals leegstandverordeningen, voorkeursrecht voor gemeenten of onteigening, slechts mondjesmaat gebruikt te worden. Ook tussen overheden zien we die voorzichtigheid. Zo kan een provincie het projectbesluit gebruiken voor de realisatie van projecten met een provinciaal belang, zoals bijvoorbeeld de aanleg van een windturbinepark. Terughoudendheid met het inzetten van dit soort stevige instrumenten lijkt ons op zich best verstandig, Maar aan de roep aan de overheid om in ruimtelijke vraagstukken haar tanden te laten zien wordt weinig gehoor gegeven. Ook onder de Omgevingswet lijkt de al langer bestaande aarzeling om ruimtelijk instrumentarium ten volle te benutten beperkt. Het lijkt dus niet te gaan over wat er in de gereedschapskist zit, maar eerder de kwestie of overheden gebruik willen maken van de instrumenten die de Omgevingswet hen aanreikt. Overheden zijn in het spel zowel speler, scheidsrechter als ultieme beslisser. Daar komt nog eens bij dat er vijf overheden (gemeenten, provincies, waterschappen, rijk en Europa) zijn die onderling nog een hele boom op kunnen zetten over de vraag bevoegd is. Het stakeholderveld is nog verder gefragmenteerd, zeker op het moment dat we energie, ruimte en water samenbrengen. Dit betekent dat een reden tot uitstel, tot het niet nemen van een beslissing, snel gevonden is. Het komt de transparantie ook niet ten goede.

Ons openingsbod: drie stappen op weg naar betere sturing

We sluiten af met enkele voorstellen om beter te sturen. Het zijn eerste denkrichtingen, zie het als een openingsbod. Wij geloven in drie stappen beter te kunnen sturen.

1

2

3

1

2

3

Stap 1: Sturen op basis van inzicht

Regie voeren begint in dit gefragmenteerde veld met de basis: Hebben we het wel over hetzelfde? Bij de verduurzaming van de gebouwde omgeving maakt het PBL een startanalyse die voor grofweg 12.000 wijken, buurten en dorpen de verschillende warmtealternatieven op een rij zet. Hier en daar zal er vast nog iets af te dingen zijn op al die rekensommen, maar de startanalyse is inmiddels wel de gemeenschappelijke basis voor de gesprekken over de aanpak in al die 12.000 wijken, buurten en dorpen. Voor de Energie & Ruimte zijn we nog niet zo ver. Het ontbreekt nog aan een gemeenschappelijk feitenbasis die niet alleen door iedereen als zodanig erkend wordt, maar ook door iedereen begrepen wordt. Binnen de woningbouwopgave is er gekoppeld aan de woondeal, de afspraken tussen overheden (rijk, provincie én gemeenten) corporaties en bouwers en ontwikkelaars, ingezet op een Publiek Private Monitor. Hierdoor is er, aangejaagd door de provincie, een gedeeld beeld van de stand van zaken rondom de afgesproken aantal te bouwen woningen per regio. Voor iedereen is in beeld in welke fase de grote woningbouwprojecten zitten en wanneer volgens planning de woningen worden opgeleverd. Een dergelijk instrument zou in de energietransitie enorm kunnen helpen om vanuit eenzelfde startpunt te beginnen.

1

2

3

Stap 2 Maak binnen bestaande structuren spelregels om richting te geven

Dat start wat ons betreft het steeds weer opnieuw scannen van de horizon. Waar zijn we naar onderweg? Of we het nu energiebeelden, energievisies of energiestrategieën noemen, het maakt ons weinig uit. En het is ook helemaal niet erg wanneer dit op steeds verschillende tafels en verschillende schaalniveau's gebeurt. Sterker nog, dit is onvermijdelijk. Juist omdat we in de transitie de weg op de tast vinden, is het steeds nodig om af te stemmen, klokken gelijk te zetten en van elkaar te weten of we inderdaad eenzelfde kant op bewegen. Het is in onze optiek helemaal niet nodig om hier voor één zalig makende structuur, gekoppeld aan allerlei formele eisen, uit te lijnen. Het is wel cruciaal dat we het gesprek voeren op basis van een gemeenschappelijk feitenbasis. En dat we proberen om een zo integraal beeld te vormen. Dus zowel ruimte, als energie, water en bodem en woningbouw. Maak daar optimaal gebruik van wat er al is en benut de verantwoordelijkheden die binnen huis van Thorbecke al belegd zijn. Benoem bijvoorbeeld het rijks- of provinciaal belang. Daar waar het gesprek over de lange termijn, het aftasten, het scannen van de horizon, wat rommelig en soms ad hoc georganiseerd is, moet er wel een eenduidige structuur zijn die het nemen van beslissingen faciliteert. Spelregels die hou vast geven om de wedstrijd goed te spelen, om goed zicht te krijgen op de consequenties keuzes op basis van de verschillende logica's in het energiesysteem, zijn dan essentieel.

Waar kunnen we dan aan denken? Stel, we delen Nederland in regio's in. Per regio wordt een energiebudget beschikbaar gesteld. Dit is wat een regio krijgt aan centrale invoeding. Wil je meer, dan zal de regio dat zelf moeten regelen via opwek en balanceren (beter benutten van bestaande energienetten). Voor het vaststellen wegen allerlei factoren mee: industrie van nationaal belang, bevolkingsaantal, opwekpotentieel, mogelijkheden voor flex etc. Eens in de vijf jaar worden de regiobudgetten bij gesteld.

1

2

3

Stap 3 Creëer een onafhankelijke positie in governance om het nemen van beslissingen te bevorderen.

Om de cultuur van non-beslissen te doorbreken pleiten wij voor het zeker stellen van een onafhankelijk rol in dit geheel. Iets, een vehikel, iemand, die namens iedereen (maar dus niet van een specifieke stakeholder), stuurt op de voortgang van het proces. Dit vehikel of deze persoon heeft geen formeel mandaat nodig, sterker nog, moet geen formeel mandaat hebben. Daarover moet weer verantwoording worden afgelegd en dat beperkt het handelen. Verantwoording moet worden afgelegd door hen die de beslissingen nemen. Om effectief te kunnen zijn moet de onafhankelijke wel toegang hebben tot alle informatie. Er mogen voor hem of haar geen geheimen zijn. Daarnaast moet de onafhankelijke een bestuurlijke tafel hebben om kwesties te agenderen en beslissingen te agenderen. Her en der in het systeem zijn dergelijke functies, maar tot nu toe wordt dit ad hoc georganiseerd en zijn deze mensen niet altijd volledig onafhankelijk gepositioneerd.

Op weg naar betere sturing: vraagstukken om over door te denken

Beste Corné, Josefiën, Peter, Thijs en Yourai,

We sluiten af. Het is best een lange brief aan jullie geworden. Het schrijven van deze brief aan jullie heeft ons denken gescherpt, Langzaam krijgen we de analyse steeds scherper. Benieuwd of jullie deze delen. We zijn erg benieuwd naar jullie inzichten en antwoorden op de vragen die bij ons spelen: **Wat gaat er mis wat jou betreft bij de sturing? Hoe krijgen we energie & ruimte beter bij elkaar? Wat ontbreekt er volgens jou aan het bestaande instrumentarium? Wat hebben we nodig in onze planologische instrumentenkoffer?**

Maar vooral: hoe gebruiken we wat we tot onze beschikking hebben aan instrumentarium goed? Daarbij hebben wij ook nog wat losse eindjes, waarvan we benieuwd zijn of jullie ons daar ook een denkstap kunnen aanreiken. Om dat concreet te maken sluiten we af met drie hele concrete vragen:

- **Wat moeten we met het regio niveau:** daar wordt het gesprek over energie en ruimte momenteel intensief gevoerd, maar het heeft geen plek in het Huis van Thorbecke. Is dat een nadeel, of misschien wel een voordeel?
- **Energie was er altijd:** u vraagt, wij draaien. Ruimtelijke ontwikkelingen werden gevolgd door energie. Planologen bedachten waar een woonwijk te bouwen, de netbeheerder trok er een energieleiding heen. Nu is dat anders: Wie mag er nee zeggen tegen een energievragende ontwikkeling?
- **Wat is regie voeren in relatie tot integrerend werken:** Als we water/ bodem sturend echt gaan doorvoeren: wat vraagt dit van de plannen voor energie? Wat betekent dit voor de sturende werking van een sectoraal belang?

Wij kijken enorm uit naar jullie gedachten.

Met nieuwsgierige groet,

Maarten van Poelgeest

Jeroen Niemans

Yourai Mol

Yourai Mol werkt als adviseur en onderzoeker voor overheden, gespecialiseerd in governance en interbestuurlijke samenwerking rond opgaven in de fysieke leefomgeving. Momenteel is hij strateeg energieplanologie bij het Interprovinciaal Overleg (IPO). Hij schrijft deze brief op persoonlijke titel

Goed georganiseerde onverantwoordelijkheid

Coördinatieproblemen in energieplanologie

Beste Jeroen en Maarten,

Allereerst: wat fijn dat jullie je onderlinge conflict over de betekenis van 'energieplanologie' proberen bij te leggen. En nog fijner dat jullie dat doen in schriftelijke vorm waar wij aan mogen bijdragen. Jullie inhoudelijke uitnodiging leverde veel herkenning op – en met dit essay vul ik daar graag op aan. Daarbij start ik met de observatie, die jullie ook herkennen, dat voor energieplanologie steeds meer handen op elkaar gaan.

Die eensgezinde aandacht vind ik ook iets ongemakkelijks hebben: als iedereen het erover eens is, waarom is het probleem dan niet al opgelost? Of zijn we het op principeniveau eens, maar verdwijnt die saamhorigheid als we een paar spades dieper graven? Als we dat doen, zien we dat in het hart van energieplanologie een coördinatieprobleem besloten ligt.

Energieplanologie roept op keuzes te maken. Die keuzes moeten bij overheden vandaan komen, maar keuzes zijn niet altijd aantrekkelijk en de sturingsmogelijkheden zijn beperkt. En dat is helemaal niet primair een ruimtelijk vraagstuk. Wat we nodig hebben, zijn sterkere gezamenlijke coördinatiemechanismen om (financiële en politieke) prikkels te richten op de gewenste keuzes, en om lokale afwegingen en optimale maatschappelijke uitkomsten met elkaar in lijn te brengen.

Start with why: welk probleem lossen we op?

Energieplanologie is als een raket de aandacht in geschoten door netcongestie. De gegroeide vraag naar uitbreidingen van het elektriciteitsnet heeft gezorgd voor een maakbaarheidsgat bij de netbeheerders, waardoor gevraagde uitbreidingen in de wachtrij moeten aansluiten. Dat maakbaarheidsgat leidt nu massaal tot netcongestie – en is een sterke stem in de oproep tot energieplanologie¹.

Toch staan netcongestie en energieplanologie ook op gespannen voet met elkaar. Energieplanologie omvat een oproep tot het maken van keuzes in ruimtelijke investeringen: welke energie willen we waar en wanneer? Daarmee stappen we af van de oude situatie (in de elektriciteitswereld 'koperen plaat' genoemd) waarin nagenoeg elke energiebehoefte op elke plaats ingevuld kan worden. In plaats daarvan hebben we te maken met een nieuwe situatie van schaarste, waarin het wenselijk wordt om schaarse (infrastructuur)capaciteit bewust te plannen. Willen we vraag wel overal faciliteren? Is een andere energiedrager misschien efficiënter? En in schaarste gaan die keuzes ook invloed hebben op andere ruimtelijke ontwikkelingen (dus: energie wordt mede sturend in woningbouw, bedrijvigheid, etc.).

Die keuzes gaan echter netcongestie niet oplossen. Althans, niet op de korte termijn. Infrastructuur die nu gepland wordt, zal er niet binnen tien jaar liggen. En het kiezen om iets niet te doen (bijvoorbeeld ergens geen nieuwe energievragers toestaan) zorgt er enkel voor dat de wachtrij minder snel groeit.

Waarom willen we dan toch langetermijnkeuzes maken in de energie-infrastructuur (opwek, opslag, conversie, transport)? Daarvoor zie ik drie redenen.

- Ten eerste het maakbaarheidsgat op lange termijn: hoewel we netcongestie nu niet gaan oplossen met planologische keuzes, is het voorstelbaar dat er ook over 10-15 jaar meer vraag is naar energie-infrastructuur dan capaciteit om deze aan te leggen. Het maakbaarheidsgat blijkt dan structureel. Scherper kiezen kan die schaarste verdelen en de wachtrij verkleinen.
- Ten tweede de kosten: Netbeheer Nederland becijferde onlangs dat de nettarieven de komende jaren met 3,7% - 6,3% zullen toenemen om de investeringen te bekostigen.² Keuzes maken om (suboptimale of inefficiënte) investeringen te voorkomen kunnen die kosten drukken.
- Ten derde het ruimtebeslag: energie-infrastructuur vraagt schaarse ruimte. Scherper kiezen kan dit probleem (locatiegebonden) verkleinen.

¹ Ik ga hier niet in op de ruimtelijke inpassing van nieuwe infrastructuur. Ingewikkelde inpassing werkt vertragend en maakt het maakbaarheidsgat groter. Ook dit is een ruimtelijke kwestie, maar valt niet onder energieplanologie in mijn definitie.

² fien26_-_finaal_rapport.pdf

Helder hebben waarom we energieplanologie doen, geeft een handvat om na te denken over welke keuzes we willen zien – en waarom die wel of niet van de grond komen. Hierbij is relevant dat ik in het vervolg inga op ruimtelijke keuzes die richting geven aan het energiesysteem. Dit staat nog los van het feit dat schaarste in het energiesysteem. (waaronder netcongestie) al impact heeft op andere ambities, en dat die sturende impact door overheden in de ruimtelijke ordening moet worden meegenomen.

Keuzes maken binnen verdeelde verantwoordelijkheden

Een oproep om keuzes te maken is gemakkelijk gedaan. Maar: bij wie moeten die vandaan komen? Hier lopen we aan tegen de stage-setting van ons coördinatieprobleem: alleen overheden kunnen die rol pakken. Netbeheerders hebben momenteel simpelweg de plicht om eenieder aan te sluiten die om elektriciteit vraagt. En voor bijvoorbeeld warmte zijn er nauwelijks nog partijen voorhanden.

Willen we een andere uitkomst dan dewelke zou ontstaan door het volgen van de markt en de wettelijke aansluitplicht van netbeheerders, dan moeten overheden zich tussenbeide werpen. Zo wordt van overheden gevraagd om ruimtelijk te kiezen welke energetische ontwikkelingen wenselijk zijn. Ziedaar de oproep van energieplanologie.

Hoewel de verdeling van verantwoordelijkheden de zaak wat compliceert, is dit alles in theorie prima mogelijk. En overheden zijn ook al van start: voor een deel wordt energieplanologie al in de praktijk gebracht. Maar toch blijkt het maken van die gewenste keuzes weerbarstig. Waarom? Een aantal knelpunten staat in de weg.

1 Kennis is niet volledig (en zal dat ook nooit zijn)

Wie wil kiezen in schaarste, wil dat doen op basis van betrouwbare informatie – om de beste keuze te maken die ook achteraf te verantwoorden is. Dat vraagt bijvoorbeeld informatie over investeringsplannen, transportcapaciteit, et cetera. Maar ook prognoses van toekomstige energievraag.

Dergelijke data zijn nu verspreid en moeilijk toegankelijk voor overheden. Of zelfs helemaal niet voorhanden. En als we de beschikbare data al bij elkaar hebben, blijft de realiteit dat als we naar de toekomst kijken, we ons moeten baseren op scenario's en aannames. Energievragende industrie kan over tien jaar weg zijn. De toekomst is niet planbaar.

2 Het mandaat is nieuw en onhelder

De rol die van overheden gevraagd wordt om energieplanologische keuzes te maken, is nieuw. In welke mate kunnen en mogen overheden daarin bepalend zijn? Dat is deels een juridisch vraagstuk: er is een spanningsveld tussen Energiewet (art 6.12), die bepaalt dat decentrale overheden zich niet mogen bemoeien met energieleverantie, en de Omgevingswet, die overheden juist in staat stelt tot ruimtelijke ordening. Deels is het ook een kwestie van zelfperceptie: hoe sturend mag ik als overheid zijn – en wil ik de uiterste mogelijkheden van de wet opzoeken?

Naast die principiële en juridische vraag, is er ook nog een kwestie over verdeling van bevoegdheden tussen overheden onderling. Het zal niet verbazen dat de drie lagen van het Huis van Thorbecke ook over energie van mening kunnen verschillen. Juist omdat energieplanologie nieuw is, heeft zich nog geen verdeling van verantwoordelijkheden gekristalliseerd tussen overheidslagen. Dat het Rijk de energie-hoofdstructuur bepaalt is helder. Maar daarbuiten is het zeer diffuus. Regionale hulpstructuren zoals de RES-regio's kunnen helpen om het gesprek te voeren, maar knopen doorhakken is moeilijk.

3 De sturingsmogelijkheden zijn beperkt

De bestuurder die de stoute schoenen aantrekt komt al snel tegen dat zij beperkte mogelijkheden heeft om ambities te effectueren. In het elektriciteitsdomein lopen we er tegenaan dat netbeheerders hun eigen rationale hebben, waaronder de genoemde aansluitplicht, en regels gesteld door de Autoriteit Consument en Markt. Directe invloed hierop hebben overheden nauwelijks – instrumenten als het (provinciaal) meerjarenprogramma infrastructuur energie en klimaat ten spijt. Overheden mogen niet door de aanvragen bij netbeheerders lopen om hun eigen selectie te maken welke wel, niet, of met voorrang in de investeringsplannen moeten belanden. Sturing kan hoofdzakelijk via de (om)weg van het omgevingsrecht.

Een andere hobbel betreft de sturing op de energiemix. Verschillende energiedragers hebben hun eigen dynamiek. Zo geldt dat warmtenetten maar mondjesmaat van de grond komen door de financieringsstructuur. Bij waterstof en groen gas zijn er nog vragen over marktordering en beschikbaarheid. Sturen op de energiemix is nog niet zo makkelijk – ook niet als andere energiedragers dan elektriciteit maatschappelijk wenselijker zijn. En zonder interventie is de aanvrager leidend: de burger koopt een warmtepomp zolang het warmtenet voor hem duurder blijkt (of helemaal niet aangelegd wordt omdat de businesscase niet rondkomt), en de infrastructuur volgt.

Bovenstaande gaat ervan uit dat overheden in principe de keuzes willen maken waar de energieplanoloog toe oproept. Maar zo evident is dat nog niet. Wie zich actief bemoeit met energie-investeringen, maakt zich ook kwetsbaar. Energieplanologie gaat namelijk over verdelingsvraagstukken: wie krijgt welke energie? En wie krijgt welk onderstation in de achtertuin? Zeker in een domein waar de ruimtelijke impact van infrastructuur zo veel emoties oproept, kan dit niet op louter bijval rekenen. En een keuze om ergens geen energie-investering te doen, beperkt de economische mogelijkheden in dat gebied.

Deze lastigheid werkt dus door langs de samenhang tussen energie en andere domeinen. Een energiesysteemkeuze heeft immers impact op andere domeinen; en daarmee ook vaak op (bestuurlijke) collega's. Dat vraagt een 'integrale' afweging. En hoe groter die impact op een ander domein, hoe lastiger of pijnlijker de keuze.

Tegelijkertijd zijn de baten van keuzes lang niet altijd helder. Hierboven benoemde ik al dat energieplanologie geen oplossing vormt voor netcongestie op de korte termijn. De andere ambities van energieplanologie (beperken maakbaarheidsgat op lange termijn, verlagen kosten, en verkleinen ruimtebeslag) leveren echter maar beperkt voordeel op voor de bestuurder die de keuze maakt. Een wethouder die kiest voor een warmtenet en daarmee een uitbreiding van het elektriciteitsnet probeert te voorkomen, verkleint de wachlijst bij de netbeheerder voor een ander project, elders, ergens in de toekomst. Het warmtenet kan bovendien maatschappelijk kostenefficiënter zijn, maar de bespaarde kosten in elektriciteitsuitbreidingen zien we alleen terug in de nettarieven omgeslagen over alle afnemers. Een boodschap waarmee onze wethouder de gemeenteraadsverkiezingen niet zal winnen. Het beperken van ruimtebeslag is in de praktijk vaak het meest acute argument voor lastige energieplanologische keuzes.

Omgaan met schaarste: coördinatieproblemen in een ogenschijnlijk ruimtelijke opgave

Dit alles maakt het navolgbaar dat scherpe keuzes grotendeels nog uitblijven. Een wethouder of gedeputeerde wordt geconfronteerd met een nieuwe opdracht om te gaan sturen op energie, terwijl de mogelijkheden beperkt en niet altijd aantrekkelijk zijn. Het risico is dat keuzes blijven steken op het niveau van principiële beleidsregels als 'opwek zoveel mogelijk bij vraag' of 'warmtenetten waar mogelijk', maar dat doorvertaling hiervan naar concrete investerings- en ruimtelijke beslissingen uitblijft.

Wie meent dat we energieplanologie 'gewoon moeten doen', dat het juridisch allemaal mogelijk is, en dat er vooral bestuurlijk lef nodig is, mist het punt. Nederlandse bestuurders ontberen geen lef, maar zijn rationele actoren die reageren op de situatie die zij voor zich zien en de prikkels in het systeem. Wie andere uitkomsten wil, zoals scherpere ruimtelijke keuzes om sturing te geven aan energie-infrastructuur, zal naar dat systeem moeten kijken.

De belemmeringen hierboven laten zien dat dat niet alleen een ruimtelijk vraagstuk is. De keuzes waar energieplanologie toe oproept zijn wel

ruimtelijk, maar de factoren die dergelijke keuzes faciliteren hebben te maken met informatiebeschikbaarheid, bevoegdheden, financieringsystematiek, marktordening van energiedragers anders dan elektriciteit, en maatschappelijk draagvlak. In de focus op ruimtelijke ordening loopt de energieplanoloog het risico om dergelijke systeemfactoren te onderschatten.

Het goede nieuws is dat veel gewoon doorgaat. Burgers en marktpartijen en netbeheerders maken hun keuzes: vraag, maar ook opslag en opwek van duurzame energie nemen toe. Het energiesysteem wordt uitgebreid – netbedrijven volgen hun systematiek en sluiten aan, de markt bepaalt vraag en aanbod. Het leidt wellicht tot een maatschappelijk suboptimale uitkomst (zoals kostbare elektrificatie, inefficiënte ruimtelijke investeringen, en vertraging van de energietransitie), maar er lijkt nog geen gevoel te zijn dat er iets echt misgaat met een bijbehorende probleemeigenaar. Hoe anders is dat gevoel bij netcongestie, waar de meeste (bestuurlijke) aandacht nu naartoe gaat.

Wellicht is het goede nieuws dus ook het probleem. We behandelen het energiesysteem nog niet daadwerkelijk als een schaars goed. Er is geen (nationale of decentrale) norm gesteld aan de aanlegcapaciteit of investeringskosten van het energiesysteem, en (daarom) ook geen mechanisme gevormd voor de verdeling ervan. Waar de mobiliteitsinfrastructuur-wereld de MIRT-systematiek kent, ontbeert de energiewereld nu nog een afwegings- en besluitvormingsstructuur waarin schaarste wordt verdeeld op basis van (brede) maatschappelijke meerwaarde. Daarmee is het energiebelang ten opzichte van andere domeinen ook lastig hard te maken. Immers, als het belang van een keuze vanuit het perspectief van het energiesysteem niet duidelijk groter is dan de pijn van die keuze in een ander domein (industrie, ruimtelijke kwaliteit, etc.), dan is de makkelijkste optie: géén keuze.

Uit de mui: verantwoordelijkheid organiseren

Een mui is een geul in de zee die er ogenschijnlijk kalm uitziet, maar waar een sterke onderstroom heerst die je ongemerkt ver de zee in kan trekken. Hoe komen we uit de metaforische mui? Bovenstaande analyse leidt tot drie oplossingsrichtingen.

Ten eerste hebben we een sterkere gezamenlijke besluitvormingsstructuur nodig in regio's / gebieden die een duidelijke opgave heeft om schaarste te verdelen. Schaarste (in aanlegcapaciteit, geld, en ruimte) dient daarvoor vertaald te worden naar een kader voor deze gedeelde gebiedsgerichte besluitvorming, bijvoorbeeld in de vorm van normen of budgetten.

Ten tweede is betere coördinatie nodig over energiedragers heen. Meer specifiek zou gekeken moeten worden naar het overbruggen van verschillen in financieringsystematieken tussen energiedragers, zeker bij warmte.

Tot slot is een doorontwikkeling nodig in de huidige netwerksamenwerking, die het risico loopt van 'georganiseerde onverantwoordelijkheid'. Energieplanologie vraagt meer gezamenlijke besluitvorming waarmee de prikkels voor individuele actoren in lijn worden gebracht met breder maatschappelijk gewenste uitkomsten. Daarvoor is een duidelijk eindverantwoordelijk probleemeigenaar nodig – of meerdere op verschillende schaalniveaus.

Thijs van Spaandonk & Corné Strootman

Thijs van Spaandonk is Rijksadviseur voor de Fysieke Leefomgeving bij het College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs (CRa) en partner bij Bright, een R&D-laboratorium voor de leefomgeving waar hij ontwerpt aan alle schaalniveaus van de energietransitie.

Corné Strootman is ontwerper/adviseur bij het College van Rijksadviseurs (CRa) en medeoprichter van KOLLEKTIEF, een bureau op het snijvlak van landschapsarchitectuur en stedenbouw. Zijn werk richt zich op de ruimtelijke impact van de energietransitie en de relatie tussen landschap, infrastructuur en gebiedsontwikkeling.

Het ritme van dingen

Beste Jeroen en Maarten,

In de brief die jullie stuurden zien wij twee belangrijke vragen: 'Hoe krijgen we energie & ruimte beter bij elkaar? En wat vraagt dat aan sturing?'. Deze vragen kennen geen eenduidig antwoord. De energietransitie heeft veel verschillende ontwerp oplossingen en samenwerkingsvormen nodig die afhangen van de lokale ruimtelijke situatie, het schaalniveau, de betrokken partijen en de gebruikte technieken. In plaats van een antwoord brengen we daarom een ruimtelijk denkkader in: het redeneren vanuit het ritme van 'dingen'. Het is een denkkader in ontwikkeling. Een gedachtenexperiment waarmee we de worsteling die we in de brief lezen in een ander licht proberen te zetten en bijdragen aan de ontwikkeling van een integrale werkwijze die hoort bij energieplanologie.

Van inpassen naar aanpassen

De energietransitie heeft grote invloed op de inrichting van Nederland. Aanpassingen en uitbreidingen van het energiesysteem trekken nieuwe activiteiten aan en maken ruimtelijke ontwikkelingen mogelijk. De plannen voor een nieuw hoogspanningsstation in Flevoland leidden tot een golf aan vergunningsaanvragen voor het plaatsen van batterijen in de buurt van het station. De beschikbaarheid van hernieuwbare energie uit wind op zee speelde mee in de beslissing van Microsoft en Google om grote datacenters in Nederland te bouwen. Vanwege deze sturende kracht moet het energiesysteem worden gezien in het perspectief van de grote transitie die deze eeuw én begin volgende eeuw plaatsvinden. Een hoogspanningsverbinding heeft in de praktijk een levensduur van minstens 70 jaar. Dus moet er nu al worden nagedacht of een elektriciteitsverbinding en de activiteiten die deze aantrekt ook nog op de goede plek liggen na (bijvoorbeeld) een significante zeespiegelstijging.

Ook in het hier en nu is de ruimtelijke puzzel groot. Veel energieprojecten overstijgen de schaal van de omgeving waarin ze landen. De oppervlakte van een hoogspanningsstation is soms 30 hectare. 50.000 transformatorhuisjes moeten voor 2050 een plek krijgen, grotendeels in de bestaande gebouwde omgeving. De energietransitie kan dus niet zomaar worden ingepast in bestaande ruimtelijke structuren, maar biedt daardoor wel een kans om (stedelijke) landschappen een positieve impuls te geven. Een locatie voor een hoogspanningsstation kan immers prima bijdragen aan een lokale waterbergingsopgave. Om deze meerwaarde mogelijk te maken is het nodig om energieprojecten integraal ontwerpend vorm te geven. Deze integrale werkwijze is überhaupt nodig om de energietransitie te coördineren met de andere grote opgaven en plannen in Nederland. Zo overlapt de ruimteclaim van de nieuwe hoogspanningsverbinding Vierverlaten-Ens met het Deltaplan Noordelijk Nederland, geplande tracés voor buisleidingen en de noodzakelijke transitie van regionale en nationale bodem- en watersystemen. Enkel raakvlakmanagement tussen verschillende grote opgaven en projecten, zoals dat nu vaak gebeurt, zal leiden tot onwenselijke resultaten, zowel in ruimtelijke zin als qua budgettering, planning en communicatie.

Wanneer wij pleiten voor energieplanologie bedoelen we het inzetten van het energiesysteem als ruimtelijk sturingsmechanisme op strategisch niveau en de lange termijn, in coördinatie met andere grote opgaven en met oog voor lokale ruimtelijke kwaliteiten en opgaven. Met andere woorden: het toepassen van een planologische werkwijze op de energietransitie. Dit gebeurt bijvoorbeeld in de gemeente Leiden. Met een speciale 'Grand Design' werkwijze coördineert de gemeente de ruimtelijke ontwikkelingen (waaronder de energietransitie) in de stad in de boven- en ondergrond. Maar vaker lukt het niet. Bij het opstellen van de Regionale Energie Strategieën deed slechts een klein aantal RES-regio's een landschappelijke analyse. Zo was het moeilijk om in te schatten hoe al die nieuwe opweklocaties zich verhielden tot lokale ruimtelijke kwaliteiten en opgaven.

Het ritme van de energietransitie

Voor het CRa-advies 'Nu werken aan de talenten van de plek', over ruimtelijke sturing van de verduurzaming van energie-intensieve industrie, experimenteerde Bright met de tijdsdynamiek van het Noordzeekanaalgebied. Het onderstaande beeld geeft een overzicht van de bestuurlijke plannen, projecties van natuurlijke processen (zoals zeespiegelstijging) en tijdsdynamiek van de 'assets' in het gebied. Denk bij dat laatste aan de levensduur van een hoogoveninstallatie, de dertigjarige concessies van de windparken op zee en de honderdjarige afschrijftermijn van de Zeesluis IJmuiden.

Beeld: Tijdlijn van de geschiedenis en toekomst van o.a. de staalindustrie, wind op zee, waterstof, zeesluizen, zeespiegelstijging, neerslag, temperatuur en bevolkingsgroei. Bron: Ritmes en Bandbreedtes, Bright

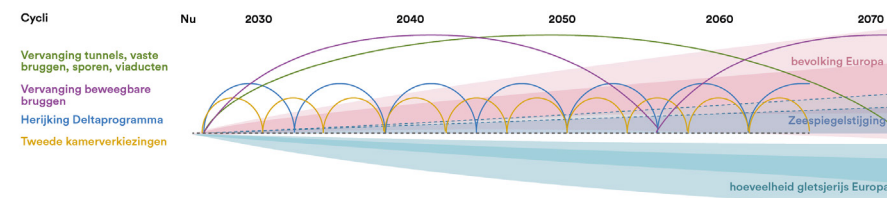
Deze tijdlijn werd gespiegeld aan verschillende toekomstscenario's die elk stuurden op het beschikbaar maken of houden van een bepaalde waarde in het gebied op de lange termijn: staalproductie, de opwek van hernieuwbare energie, de toegankelijkheid van de haven van Amsterdam of de beschikbaarheid van (zoet)water. Dit maakte inzichtelijk welke investeringen in het gebied nu noodzakelijk waren om bij een bepaald toekomstbeeld uit te komen, en welke keuzes nog wel even konden wachten. Voor het energiezekerheid-scenario was bijvoorbeeld het investeren in de ontwikkeling van economisch duurzame windparken nu belangrijk, terwijl voor het ontwikkelen van elektrolyzers vooral ruimte moet worden gereserveerd zodat deze later gebouwd kunnen worden. Op deze manier blijft de flexibiliteit behouden om de gereserveerde ruimte in te zetten voor andere technieken, wanneer deze beter blijken te passen bij een toekomstige duurzame industrie.

Het werken vanuit afschrijftermijnen laat zien dat het van groot belang is om een breed gedeeld beeld aan waarden en kwaliteiten op te stellen dat richting geeft aan keuzes die nu en in de toekomst gemaakt moeten worden. Uit de tijdlijn valt te lezen dat de recent opgeleverde Zeesluis IJmuiden veel eerder dan de afschrijftermijn permanent gesloten zal moeten worden om de zoetwaterhuishouding landinwaarts in stand te houden. Voor een aantal toekomstscenario's is zoetwaterbeschikbaarheid belangrijker dan een directe

zeeverbinding voor de haven van Amsterdam, voor andere scenario's lag dit precies andersom. Om te kunnen beoordelen of een investering zoals de Zeesluis een robuuste keuze is, is het dus nodig om een gedeelde visie op de lange termijn te ontwikkelen. Zo komen de culturele vragen achter de energietransitie sterker in beeld: hoe willen we in de toekomst in Nederland leven? Het gaat om de kwaliteiten van de plekken waar we wonen, de economie die we willen hebben en de manier waarop we ons verplaatsen. Aanvullend op dit waardenbeeld is er een set aan kaders en randvoorwaarden nodig waarbinnen naar dit beeld wordt toegewerkt. Bestuurlijke afspraken als de Klimaatwet en Nederland Circulair in 2050 zijn hiervoor de basis maar zullen verder moeten worden gespecificeerd.

Denken over 'dingen'

In het onderzoek van Bright viel het op dat 2050 vaak het enigszins arbitraire eindpunt was van bestuurlijke visies, beleidsdoelen, verduurzamingsdeadlines en toekomstperspectieven. Voor keuzes na 2050 boden, naast enkele prognoses van o.a. klimaatverandering en demografie, vooral de assets van het Noordzeekanaalgebied houvast. De Canadese politieke filosoof Bonnie Honig zou deze assets 'publieke dingen' noemen. Publieke dingen zijn materiële objecten die burgers met elkaar verbinden en dwingen tot interactie. Publieke dingen variëren in grootte en maatschappelijke impact van telefoonhokjes en bibliotheken tot het hoofdwegennet. Publieke dingen hoeven niet perse in publieke handen te zijn. Kijk maar naar het elektriciteitsnetwerk. Dat wordt beheerd door bedrijven die, in ieder geval op papier, privaat zijn. Maar netcongestie dwingt de Nederlandse burger op dit moment tot allerlei uitwisselingen en interacties.

Beeld: Door de dynamiek van ruimtelijke ingrepen, de beleidscycli en natuurlijke processen in beeld te brengen, ontstaat zicht op hoe ruimtelijke opgaven op elkaar ingrijpen. Bron: Richting geven en wendbaar blijven, CRa

Honig pleit voor het centraler stellen van publieke dingen in democratische besluitvorming. Meer dan wettelijke procedures en bestuurlijke plannings herinneren 'dingen' aan gezamenlijke belangen. Ze vormen een basis voor het maken van plannen op een manier die voor meer mensen toegankelijk is. Zo heeft iedere bewoner wel een mening over het nieuwe bouwproject in de buurt of het stadspark dat een opknapbeurt nodig heeft, maar hebben de meesten van ons nog nooit een zienswijze op een gemeentelijke omgevingsvisie ingediend. Het centraal stellen van 'dingen' maakt het belang en de impact van de energietransitie concreter en begrijpelijker voor alle betrokkenen: van de lokale bevolking tot beleidsmakers, netbeheerders en de ontwikkelaars van windparken.

Het werk van Citydeal Openbare Ruimte en Kopgroep Beheer en de studies van het CRa laten zien dat het mogelijk is om bij het vormgeven van de energietransitie 'dingen' en hun logica in de tijd centraal te zetten. Wij denken dat er dan een dynamiek ontstaat die beter aansluit op de integrale werkwijze die hoort bij energieplanologie. Tijdsdynamiek biedt een gemeenschappelijke taal voor ruimtelijk denkers en energiestrategen om integraal samen te werken. Het inzichtelijk maken van ruimtelijke ritmes brengt de lange termijn in beeld. Dit gedachtenexperiment zal verder moeten worden onderzocht, uitgewerkt en getest in de praktijk. Dit essay is daarom zeker geen eindpunt, maar een open uitnodiging aan onszelf en aan de lezer om te experimenteren met het redeneren vanuit het ritme van 'dingen'.

Hieronder een overzicht van een aantal publicaties waar we direct en indirect aan refereren. Deze publicaties zijn allen online toegankelijk

Bonnie Honig Publieke Dingen - Democratie ontregeld 2025

Bright Ritmes en bandbreedtes - Ontwerpend onderzoek naar een klimaatneutrale, circulaire en gezonde toekomst voor het industriecluster in het Noordzeekanaalgebied 2025

City Deal Openbare Ruimte Integrale aanpak voor de openbare ruimte: routekaart naar Integratië 2024

College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs Nu werken aan de talenten van de plek 2025

College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs Landschap onder hoogspanning 2025

College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs Richting geven en wendbaar blijven – Reflectie op de Ontwerp-Nota Ruimte 2026

Gemeente Amsterdam Integrale Ontwerpmethode Openbare Ruimte 2020

IABR Nutshuisjes - Naar een nieuwe stedelijke standaard Uitkomsten van het IABR-Atelier 'Jeux des joules' 2025

Telisa studio & Kopgroep Beheer Ritmes in Slaaghwijk 2024

Josefien Tiel Groenestege

Josefien Tiel Groenestege heeft een achtergrond in Sustainable Energy Technology (Universiteit Twente) en werkt als consultant integraal programmeren energiesysteem bij Alliander/Liander. In die rol werkt zij op provinciaal en regionaal niveau samen met overheden en stakeholders aan visie- en planvorming voor het integrale energiesysteem van de toekomst.

Waar zit het stuur?

Over mijn pad van energie naar ruimte naar moed om grote vragen te stellen

Beste Jeroen en Maarten,

Ik ben opgeleid als ingenieur. Ik leerde rekenen aan systemen die kloppen of niet kloppen. Je lost een probleem op, dat doe je goed of fout. Dat wereldbeeld is verleidelijk: als je het eenmaal begrijpt, zie je het en weet je wanneer je goed zit. Maar precies dat wereldbeeld schiet tekort zodra het energiesysteem niet langer alleen een technisch systeem is, maar het fundament vormt onder hoe we wonen, werken en samenleven.

Toen ik na drie jaar bachelor voor het eerst een olieraffinaderij bezocht waarvoor ik procesoptimalisaties had doorgerekend, realiseerde ik me dat ik onderdeel werd van een lock-in: steeds beter worden in het optimaliseren van een systeem waarvan we maatschappelijk weten dat we er afscheid van moeten nemen. Niet omdat het technisch niet meer kan, maar omdat het maatschappelijk niet meer klopt.

Mijn overstap naar energieplanologie was daarom geen vlucht van techniek naar abstract gepraat over ruimtelijke toekomstbeelden, maar een stap richting realiteit. Klimaatverandering en de Energietransitie gaan niet alleen over techniek, maar in essentie over waarden: over wat we belangrijk vinden, voor wie we het energiesysteem van de toekomst bouwen, en waaraan we bereid zijn schaarse ruimte, tijd en publieke middelen te geven.

Onderliggend aan het verdelen van schaarste ligt de vraag op basis van welk mens- en maatschappijbeeld we dat doen. In een democratie hoort die afweging primair bij de politiek. Tegelijkertijd zien we dat juist binnen uitvoeringsorganisaties cruciale inzichten ontstaan over wat fysiek, ruimtelijk en systeemtechnisch mogelijk én onmogelijk is. Die inzichten en signalen landen nu onvoldoende structureel in politieke keuzes. Beleidsmakers beschikken vaak niet over hetzelfde detailniveau aan systeemkennis en vroegtijdige signalen, waardoor besluitvorming plaatsvindt onder beperkt inzicht: navigeren in de mist.

De sturingsvraag opnieuw gesteld

De vraag waar we ons op bekijken is niet wie er aan het stuur zit, maar waar het stuur zich eigenlijk bevindt. Of scherper: waar we het stuur durven vast te pakken. Want zolang niemand dat doet, sturen we alsnog – impliciet, versnipperd en vaak onwenselijk.

We hebben in Nederland een welvaartsstaat gebouwd op een energiesysteem van overvloed: goedkoop gas, fysieke ruimte voor groei en voorspelbaarheid in de uitrol ervan. Die context is fundamenteel veranderd. Klimaatverandering, schaarste aan ruimte, netcongestie, onomkeerbare effecten in bodem- en watersystemen en geopolitieke spanningen maken duidelijk dat we te maken hebben met complexiteit. Dit is geen vraagstuk dat zich laat oplossen met onderzoek en doorrekeningen alleen. Het is een politieke en maatschappelijke realiteit waarin keuzes onvermijdelijk zijn.

Toch blijven we doen alsof sturing vooral een kwestie is van kennis, goed onderzoek, puzzelen en daarna inpassen: hoe brengen we energievragers en -opwekkers bij het systeem, en hoe passen we energie vervolgens 'netjes' in de ruimte? Daarmee ontwijken we de vraag waar de sturing daadwerkelijk zit.

De echte sturingsvraag is: *wat levert ons waarde op als samenleving – niet alleen nu, maar ook over tien, vijftig of honderd jaar? En hoe geven we daar, ondanks onzekerheid, nu bewust richting aan?*

1. Niet alles wat gebeurt, overkomt ons

Een cruciaal onderscheid wordt te weinig expliciet gemaakt: het verschil tussen wat op ons afkomt en waar we zelf voor kiezen. Hitte, droogte en zeespiegelstijging zijn inmiddels onvermijdelijk. De manier waarop we onze industrie, glastuinbouw, woningbouw en energie-infrastructuur organiseren, is dat nadrukkelijk wél. Toch presenteren we veel van die keuzes alsof ze systeemnodzaak zijn die ons overkomt.

We spreken vaak over een 'ruimteclaim' van het energiesysteem, terwijl die claim het directe gevolg is van keuzes die we zelf maken over economie, energiegebruik en ruimtelijke ontwikkeling. Die ruimteclaim bestaat alleen als uitgangspunt wordt genomen dat we bestaande energievragers één-op-één willen behouden en verduurzamen binnen de spelregels van het huidige energiesysteem.

Alles stapelen in onze fysieke leefomgeving past simpelweg niet. Maar belangrijker: het is ook niet wat we willen. Onze leefomgeving is geen spreadsheet of beleidsdocument, maar de plek waar we leven en betekenis geven. Juist daar ontstaat sturingsruimte: door expliciet te maken welke uitgangspunten we hanteren en eerlijk te zijn over onmaakbaarheid.

2. Energie stuurt ruimte – of we dat willen of niet

In mijn dagelijkse werk zie ik hoe het energiesysteem ruimtelijk richtinggevend werkt. Niet omdat iemand dat expliciet zo heeft besloten, maar omdat we voortbouwen op wat er al ligt. Een 150 kV-lijn wordt een 380 kV-tracé. Een knooppunt waarin tien jaar geleden fors is geïnvesteerd, wordt aantrekkelijk voor nieuwe functies met een grote elektriciteitsvraag. Zo ontstaat een ruimtelijke kettingreactie die zich moeilijk laat terugdraaien.

Netbeheerders worden daarmee onbedoeld ruimtelijke actoren. Niet omdat zij dat nastreven, maar omdat energie-infrastructuur nu eenmaal fysieke sporen trekt. Zodra je ziet dat hier feitelijk een stuur zit, kan niemand zich eraan onttrekken om die structurerende werking expliciet te maken en te agenderen. Nalaten om signalen kenbaar te maken, is ook een vorm van sturen.

Geen enkele organisatie overziet het geheel – en juist daarom is het noodzakelijk dat iedere actor verantwoordelijkheid neemt voor de langetermijneffecten van het eigen handelen.

Een bewuste toets voor iedere professional is dan: heeft dit besluit gevolgen voor de structurele inrichting van de fysieke leefomgeving op de lange termijn? Zo ja, bij wie moet dit gesprek gevoerd worden en met welke boodschap?

3. Van sectorale logica naar gebiedsregimes

Wat nodig is, is een verschuiving van sectoraal denken naar gebiedsgerichte perspectieven. Ontwerpend onderzoek laat zien dat niet elke plek hetzelfde kan of moet dragen. Bodem en water, infrastructuur, ruimtelijke kwaliteit en economische dynamiek vormen samen de bandbreedte van wat logisch en wenselijk is.

Dat vraagt om ruimtelijke regimes: expliciete keuzekaders per gebied waarin helder is waar ontwikkeling wordt gestimuleerd, waar getransformeerd en waar begrensd. Dat is geen technocratische exercitie, maar een normatieve. Aannames moeten expliciet worden gemaakt, schaarste moet worden geordend. En ja, dat betekent dat niet alles overal kan – maar belangrijker nog: dat er juist ruimte ontstaat voor gerichte kansen.

4. Tijd als sturingsdimensie

Wat de sturing binnen deze regimes aanscherpt, is tijd. Bodem- en watersystemen veranderen traag, maar soms onomkeerbaar. Energie-infrastructuur die we nu bouwen, ligt er decennialang. Besluiten die inmiddels zijn genomen werken langdurig door in het landschap en vragen decennialang publieke investeringen om ze te dragen of te mitigeren tegen maatschappelijke kosten.

Tegelijkertijd zijn op veel plekken besluiten nog in voorbereiding. Juist daar kan het expliciet meewegen van tijd en onomkeerbaarheid grote meerwaarde hebben. Actoren die de lange termijn in hun DNA hebben – zoals waterschappen, netbeheerders, Rijkswaterstaat en drinkwaterbedrijven – kunnen hier gezamenlijk optrekken en deze dimensie expliciet gezamenlijk agenderen in besluitvorming.

5. Regie is het in kaart brengen én organiseren van schaarste

Regie voeren betekent niet alles integreren of iedereen tevreden houden. Regie betekent keuzes maken, prioriteren en expliciet maken wat niet kan of niet wenselijk is. Dat vraagt moed, omdat het conflict zichtbaar maakt. Niet alleen bij wethouders, gedeputeerden en ministers, maar juist ook bij uitvoeringsorganisaties die zien wat er gebeurt als keuzes uitblijven. Tegelijkertijd biedt schaarste ook een helder ontwerp kader. Als er helderheid is over de grens, dan kan een gebied onder die voorwaarde worden ingevuld. Dat geeft richting aan het gesprek 'wat vinden we binnen deze kaders wenselijk?'. Daarvoor is het van belang dat de actoren die dit inzichtelijk kunnen maken, dit doen en inbrengen.

Zonder explicitering organiseren we ongelijkheid, lock-ins en toekomstige schade – vaak onbedoeld, maar zeer reëel.

Ethiek als professioneel werkkader

Mijn belangrijkste punt is daarom dat iedere professional verantwoordelijkheid moet nemen voor het stuur dat hij of zij zelf in handen heeft. Wat iedere professional in de dagelijkse praktijk kan hanteren, is een fundamentele toets: kan ik mijn handelen over twintig jaar uitleggen aan mijn broertje, mijn ouders of mijn vrienden? En over vijftig jaar aan mijn (klein)kinderen? Niet als communicatiestrategie, maar als morele en praktische check voor professioneel handelen.

Als een besluit alleen uitlegbaar is met technische mist, moeten we ons afvragen of we de juiste gesprekken voeren, adviezen geven en keuzes maken.

Ruimte stuurt energie, energie stuurt ruimte. Als we dat mechanisme bewust organiseren, kan het een kracht zijn die Nederland structureert op een manier die toekomstbestendig is. Als we het zijn gang laten gaan, wordt het een probleem dat we later proberen te repareren – vaak te laat en tegen hoge kosten.

De Energietransitie vraagt daarom niet om betere techniek alleen, maar om een structureel gesprek over waarden, ruimte en tijd op elk schaalniveau. Dáár zit het stuur. En het is tijd dat professionals én bestuurders dat stuur vanuit hun eigen rol expliciet vastpakken – voorbij individuele organisatiedoelen.

Peter Pelzer

Peter Pelzer is hoogleraar Planologie en Strategie aan de Faculteit Bouwkunde van de TU Delft. Daarvoor was hij universitair hoofddocent aan de Universiteit Utrecht. Zijn werk richt zich op de lange termijn in ruimtelijke ordening, met bijzondere aandacht voor de energietransitie, klimaatadaptatie en toekomstdenken.

Een schreeuw om tastbaarheid

Beste Maarten en Jeroen,

De beroemde geograaf David Harvey eindigde zijn boek *Explanation in Geography* ooit met de woorden: 'By our theories you shall know us'. Harvey zag dat de geografie moeite had een positie te verwerven. Door theorie met daadwerkelijke verklaringskracht zou dit kunnen veranderen. De geografen moesten na verschijning van zijn boek in 1969 aan de bak.

Er is een analogie tussen Harveys woorden en de ontkiemende versmelting tussen energie en ruimte. Hoewel ik als wetenschapper een sucker ben voor definities, vind ik de discussie over de vraag of energieplanologie bestaat niet zo interessant. Planologie is sowieso al een woord waar iedereen van alles op projecteert – een planoloog kan net zo goed een lokale ambtenaar zijn die je plannen voor een dakkapel afkeurt als een visionaire denker bij een provincie. Veel interessanter is het om na te denken hoe energieplanologie 'geladen' kan worden. Met welke voorbeelden en metaforen kan een politicus de zeepkist op? Hoe krijg je een ander soort gesprek tussen wachtende ouders op het speelplein of elektriciens tijdens de lunchpauze? In parafrase op Harvey: 'By our examples you shall know us'.

Met wind op land hebben we een slechte start gemaakt. De weerstand organiseerde zich binnen een mum van tijd, waarbij het niet hielp dat een lang zittende minister-president verzuchtte dat windmolens draaien op subsidie. Zonne-energie bleef ondertussen wel groeien, waardoor de Nederlandse daken nu vol liggen, maar we een duurzame elektriciteitsvoorziening hebben die uit balans is; als de zon niet schijnt is er op veel plekken geen duurzaam alternatief nabij. Natuurlijk is er de Noordzee, maar dat vereist lange kabels en aanlandingspunten.

Hebben energieplanologen het belang van wind op land voor het energiesysteem wel goed genoeg over het voetlicht gebracht? In maart 2025 vond er in de Prodentfabriek in Amersfoort een symposium plaats over energieplanologie. Ik mocht wat zeggen tijdens de opening. Ik besprak de casus Rijnenburg, een polder nabij Utrecht die aanvankelijk als energielandschap voor wind was voorzien, maar waar nu (vooral) woningbouw komt. Het wordt de grootste gebiedsontwikkeling van Nederland. In mijn presentatie liet ik diverse nieuwsberichten over acties van betrokkenen zien, bijvoorbeeld van het lokale waterschap en het consortium van grondeigenaren. Om mijn publiek in Amersfoort een beetje te prikkelen had ik er ook een fictief nieuwsbericht tussen gezet. De kop luidde 'Netbeheerder: windmolens in Rijnenburg veel goedkoper voor de belastingbetaler'. Ik verzon een verhaal waarin de betreffende netbeheerder (Stedin) zich in de media had uitgesproken voor wind op land in de polder Rijnenburg. Dat was voor de belastingbetaler immers veel goedkoper omdat op die manier het systeem efficiënter functioneerde. Ik zag het publiek instemmend knikken, wat me al een beetje verbaasde. Ik liet maar een stilte vallen, nog steeds gebeurde er niets. Ik besloot het toen rechtstreeks te vragen: 'Valt jullie niets op?' Nog steeds niets. Als de matige komediant die ik ben – wetenschappers hebben andere kwaliteiten – gaf ik de clou dan maar weg: "Dit is nooit gebeurd".

Waarom had het publiek van vooral werknemers van netbeheerders niet door dat ik ze in het ootje nam? Ik denk dat het kwam omdat het voor netbeheerders zo volslagen vanzelfsprekend is dat wind op land onderdeel is van het energiesysteem van de toekomst. In 2024 publiceerde directeur beleid van Netbeheer Nederland Hans-Peter Oskam met collega's een opiniestuk in Trouw met als titel 'Omwonenden, die windmolens op land zijn écht nodig'. Een titel die niets aan de verbeelding overlaat. Maar cruciaal: het opiniestuk was een brede oproep, bedoeld om het maatschappelijk debat te beïnvloeden. Het was geen gerichte oproep om op een bepaalde locatie wind op land te realiseren ten koste van andere ruimteclaims of tot frustratie van omwonenden. Met zo'n interventie zou een netbeheerder zijn boekje te buiten gaan. Nu zijn het veelal (linkse) politici die de klappen moeten opvangen als voorstander van wind op land. In het geval van Rijnenburg was dat bijvoorbeeld de Utrechtse wethouder Lot van Hooijdonk.

▲ Een ingespannen van het 'energieschap' in de polder Rijnenburg. © Gemeente Utrecht

Netbeheerder: windmolens in polder Rijnenburg veel goedkoper voor de belastingbetaler

Het is een goed idee om windmolens te bouwen in de polder Rijnenburg, stelt Netbeheer Nederland. Door de aanleg van windenergie vlak bij de stad Utrecht is het niet nodig om veel extra infrastructuur aan te leggen. De stroom hoeft dan namelijk niet over grote afstanden getransporteerd te worden.

Richard Hoving 03-04-20, 19:40

Figuur: fictief nieuwsbericht in het AD gebruikt tijdens lezing op symposium Energieplanologie op 6 maart 2025 in Amersfoort en een daadwerkelijk gepubliceerd opiniestuk in Trouw op 25 september, 2024.

Omwonenden, die windmolens op land zijn écht nodig

25 september 2024

Deuren Delen

Lokaal energie opwekken én gebruiken heeft veel voordelen. Plaats windmolens daarom niet alleen op zee maar zeker ook op land, schrijven Hans-Peter Oskam en anderen.

Dit is een ingezonden opiniestuk. Het standpunt in dit artikel is niet per definitie ook het standpunt van Trouw.

Het kabinet wil windmolens zoveel mogelijk op zee plaatsen in plaats van op land. Windparken in de Noordzee zijn inderdaad belangrijk, maar ook op land moet meer windenergie worden opgewekt. Dat is een kwestie van nationaal belang. Het vermindert stuwung op het stroomnet, versterkt de nationale veiligheid, bevordert de Nederlandse energie-

Sorry Maarten en Jeroen, ik liet me een beetje meevoeren, dat krijg je met zo'n heerlijk vrije vorm. Wat heeft dit allemaal te maken met de sturingsvragen die jullie opwerpen? Nou, het fictieve voorbeeld van de netbeheerder die zich uitsprak in de media raakt natuurlijk aan jullie vraag 'wie mag er nee zeggen'. Ik zou het helemaal niet zo gek vinden als netbeheerders zich wat vaker publiekelijk zouden uitspreken over lokale situaties, net als waterschappen ook steeds vaker doen. Dat betekent niet dat ze daarmee ook formeel 'nee' zeggen, wel dat de argumenten bijvoorbeeld over de kosten voor de belastingbetaler op het juiste moment op tafel komen. Netbeheerders gaan wat dat betreft wat meer op waterschappen lijken, die zich in toenemende mate uitspreken als ze zorgen hebben over ruimtelijke ontwikkelingen in hun beheergebied – zie recente voorbeelden in Gnephhoek, Zuidplas en wederom Rijnenburg. Natuurlijk is dat ingewikkeld, een niet-democratisch verkozen nutsbedrijf, een monopolist bovendien, dat zich gaat mengen in ruimtelijke discussies. Maar ik prefereer dat boven allerlei cruciale keuzes die achter de schermen gemaakt worden. Wat natuurlijk in toenemende mate het geval gaat zijn met netcongestie. We hebben inmiddels een nieuw prioriteringskader, maar nog los van de zorgelijke ontwikkeling dat we de ACM over zulke fundamentele maatschappelijke keuzes laten beslissen, gaat dat kader primair over wie er als eerste aangesloten mag worden, niet hoe het energiesysteem van de toekomst zich verhoudt tot ruimtelijke ontwikkelingen. Bijvoorbeeld hoe wind op land en grootschalige woningbouw met elkaar kunnen 'meekoppelen'. Dié discussie vindt te weinig of vooral achter de schermen plaats.

Ik bemerk daarom dat ik soms ook wat ongemak voel bij zowel de diagnose die jullie stellen als de vragen over sturing die daaruit voortvloeien: ja de professionele werelden van ruimte en energie moeten elkaar meer opzoeken, maar is het op deze manier niet veel te veel naar binnen gericht?

Wordt het zo geen energieplanologische pendant van het 'interdepartementaal afstemmen' op rijksniveau? Het cruciale punt voor mij is hoe we energieplanologie op de maatschappelijke agenda krijgen? Minder technisch, maar een manier waarop bijvoorbeeld een politicus ermee de (digitale) zeepkist op kan. Juist de verbinding met de ruimte kan de traditioneel nogal technische energiewereld minder uitleggerig en meeslepender maken.

Ik ben zelf een relatieve nieuwkomer in de energiewereld en blijf me soms verbazen als ik een beleidsstuk lees. Neem bijvoorbeeld de kwantitatieve onderbouwing van de energievisie van Noord-Holland uit 2024, opgesteld in samenwerking met onder meer Liander. Daarin staat:

Liander gaat bij haar investeringen uit van opschaling van warmtenetten in de Zaanstreek, IJmond/Zuid-Kennemerland, Amsterdam, Amstelland, Haarlemmermeer en Alkmaar. (...) Zonder opschaling warmtenetten ontstaat er een grote extra vermogensvraag (tot 936 MVA), welke nu niet wordt meegenomen in de bekende investeringen.

Dat lijkt een redelijk onschuldig zinnetje, tot je deze papieren werkelijkheid vergelijkt met de praktijk. De implementatie van warmtenetten blijkt keer op keer lastig, of het nou gaat om Amsterdam-Noord of Utrecht Overvecht. Terwijl ik dit schrijf zijn de prijzen van fossiele energie fors gestegen, er is momentum voor niet-fossiele bronnen. Maar ik zie vooral heel veel advertenties voor warmtepompen, batterijen en zonneboilers. Voor individuele huishoudens misschien goed, maar al die private investeringen maken het nog lastiger om in de toekomst te transformeren tot collectieve warmtenetten. Met die kennis is bovenstaand citaat best omineus: 'welke nu niet wordt meegenomen in bekende investeringen'...

Hoe zien jullie dit, Jeroen en Maarten? Waar moeten we – no pun intended – onze energie op richten? Maarten, jij bent eerder wethouder geweest in Amsterdam en weet als geen ander hoe er naast een ambtelijke en analytische werkelijkheid ook een politieke werkelijkheid is. Hoe zorgen we ervoor dat lokale bestuurders de boer op kunnen met energieplanologie? Waarom lopen veel wethouders wel heel hard voor woningbouw en veel minder voor energieplanologie of eigenlijk hernieuwbare energie in het algemeen? Kunnen we ergens knoppen omzetten? En Jeroen: jij bent al jaren, misschien wel decennia, onderdeel van de Nederlandse ruimtelijke ordening. Reflectief, maar ook als adviseur. Hoe leg jij energieplanologie uit in een zaaltje met bewoners in pakweg Veghel, Winsum of Medemblik? Welke metaforen en dilemma's werken?

Dit punt van politiek draagvlak raakt natuurlijk ook aan jullie vraag over de regio: aan de ene kant is de regio vanuit het systeem bezien vaak een logisch schaalniveau, of het nou gaat om woningbouw, natuur of het energiesysteem. Aan de andere kant versterkt dit de tendens om vooral na te denken over sturing achter de schermen. Mijn zorg is dat deze benadering onze toch al afkalkende democratie verder onder druk zet. Helemaal de andere kant op gedacht: zouden netbeheerders niet de mogelijkheid moeten hebben om per gemeente te differentiëren in tarieven? Zodat gemeenten ook een stimulans krijgen om het juiste te doen voor het energiesysteem. In de, wederom, watersector hoor je zulk soort geluiden over gedifferentieerde tarieven ook al, waarbij een waterschap natuurlijk wel zelf direct belasting kan heffen. Dat brengt ons ook bij een gesprek over de belastinggrondslag in Nederland, die wat mij betreft een stuk lokaler zou kunnen, maar dat is voor een andere briefwisseling.

De woorden zijn op, mijn gedachten nog niet, jullie hebben wat in gang gezet. Ik had het ook nog willen hebben over 'weerbaarheid' dat je in deze volatiele tijden steeds vaker hoort. Dat is een concept dat politiek wel tractie lijkt te hebben. Bovendien impliceert het ook keuzes voor ons energiesysteem, decentraler en schokbestendiger. Enfin, zo smokkel ik het er toch nog even in, hopelijk heeft één van de andere briefschrijvers hier wel wat zinnigs over kunnen zeggen.

Ik eindig mijn antwoord met nog één keer David Harvey. Wat gebeurde er nadat *Explanation in Geography* in 1969 was verschenen? Harvey vertrok naar Baltimore in de Verenigde Staten. Daar vielen hem de schellen van de ogen door de schrijnende armoede en ongelijkheid. *Explanation in Geography* was onbruikbaar om wat hij daar zag te beschrijven. Zijn volgende, Marxistische, boek verscheen in 1973: *Social justice and the city*. Niet verklaring was voor Harvey nu het hoogste goed, maar rechtvaardigheid. Hoe verdelen we schaarse goederen? Het is eigenlijk precies de vraag waar de energieplanologie voor staat. Simpel en concreet: hoe verdelen we de kosten van de energietransitie, nu en in de toekomst? Of om nog één keer Harvey te parafaseren: 'By our distribution you shall know us'.

Kortom: net als de geografen na *Explanation in Geography* moeten we aan de bak. Ik zie uit naar jullie antwoord, en voorwaarts met een energieplanologie-voorbij-de-technocratie!

Spelen we dezelfde wedstrijd?

Hoe sturen we op energie én ruimte? Dat is wat we de afgelopen tijd hebben onderzocht samen. We gingen open de wedstrijd in. De vier brieven die we terugkregen boden geen kant-en-klare oplossingen. Die hadden we ook niet verwacht overigens. Deze briefwisseling heeft ons wel gesterkt dat we hier een wezenlijk vraagstuk te pakken hebben. In deze epiloog doen we een poging om een stapje te zetten in het denken over de sturingsvraag. En antwoord te vinden op de vraag: spelen we dezelfde wedstrijd?

Nu de goede dingen doen

We zijn er door onze gedachtenuitwisseling diep doordrongen geraakt dat we op een punt staan waarbij we niet langer kunnen treuzelen. De komende twee jaar gaat het gebeuren: dan worden er keuzes gemaakt die bepalend zijn voor de inrichting van ons land. Dit is het moment dat energieplanologie zijn waarde moet bewijzen. Want de investeringsmachine van de netbeheerders begint op stoom te komen. Duizelingwekkende bedragen gaan over tafel. Er moet heel veel en het moet snel. Zorgen over de gevolgen van de voortdurende netcongestie jagen de haast verder aan. Het conflict in het Midden-Oosten onderstreept daarbovenop nog eens de kwetsbaarheid van de afhankelijkheid van fossiele brandstoffen. Kortom, momentum genoeg.

Maar gaan we ook de goede dingen doen? Wie de vier antwoorden op onze brief leest, zal er niet gerust op zijn. In heel verschillende bewoordingen steken de vijf schrijvers niet onder stoelen of banken hoe complex de opgave is. Nu hoort complexiteit erbij. Een transitieproces is altijd sturen in onzekerheid en rijden door de mist. Maar hier is iets anders aan de hand.

Diagnose: we spelen verschillende wedstrijden

De energiewereld en de wereld van de ruimtelijke ordening verschillen in de kern van elkaar. Nu we in de energiewereld te maken hebben met schaarste manifesteert dit zich expliciet. Daar waar in de ruimtelijke ordening mechanismen bestaan om te kunnen sturen op schaarste, ontbreken die in het energiesysteem. De fictie in het energiesysteem is dat energie overal en altijd leverbaar is, zolang de vrager bereid is om ervoor te betalen. Nu er door congestie even niet overal altijd stroom is, gaan we pleisters plakken met wachtlijsten en prioriteringskaders. Dat is tijdelijk even nodig, zo vertellen we onszelf, maar schaarste zou wel eens het nieuwe normaal kunnen worden.

Het energiesysteem is in de kern marktgedreven. De vraag manifesteert zich op bepaalde plekken en in bepaalde vormen. Die vraag kan op de achtergrond worden beïnvloed door het handelen van diverse overheden. Dat gaat indirect en vooral sectoraal: bijvoorbeeld met maatwerkafspraken voor de industrie, subsidie voor grootverbruikers, eisen aan de woningvoorraad of een ETS-prijs voor CO₂. De ACM bewaakt keurig of alles eerlijk gaat. Er is dus sprake van indirecte sturing, waarbij ruimte tot dusver geen rol speelt.

Sturing gevraagd op marktgedreven ordening

We spelen op verschillende speelvelden met verschillende spelregels. Het roept de vraag op of alleen marktsturing voldoende is om ruimtelijke ongelukken te voorkomen of dat tegensturen gewenst is. De kracht van een transparante markt van volkomen concurrentie (of volledige mededinging) is dat ze een ster is in het efficiënt alloceren, dat ze innovatie aanjaagt en dat ze goed luistert naar alle vragen zolang gebruikers kunnen stemmen met hun voeten. Maar de vier brieven laten ons zien dat er in de interactie tussen ruimte & energie er ook veel mis kan gaan in een louter marktgedreven ordening:

- Onzekerheid over de hoogte en aard van de toekomstige vraag, over toekomstige energiemix leidt tot overdimensionering, suboptimale oplossingen en hoge maatschappelijke kosten. Dit wordt nog eens verhevigd door de grote verschillen in ritmiek, waardoor steeds weer de straat opengaat om kabels te trekken en ervoor gekozen wordt dat er een groot onderstation gebouwd moet worden.
- Ruimte gaat niet bij opbod. Dat kunnen we ons in onze drukke delta ook niet veroorloven. Sterker nog, omgaan met schaarste is de kern van onze wereldberoemde ruimtelijke ordening. De tijd dat we schaarste op konden lossen door 'nieuw land' te creëren door droogleggingen is voorbij. Zeker in het licht van het oprukkende water. Het is eerder andersom. Ontpolderen is noodzakelijk en maakt dat de schaarste alleen maar toeneemt.
- Marktsturing staat ook haaks op een waardegedreven ruimtelijke ordening. Keuzes in het energiesysteem en daarmee ook in de inrichting van ons land zouden idealiter moeten gebeuren op basis van waarden, niet op basis van een optelsom van individuele verlangens.

Energieplanologie verdwijnt uit beeld door marktlogica

Als we vasthouden aan een louter marktgedreven ordening in de energie, dan zal een van de wezenlijke vragen achter energieplanologie - namelijk of we aan alle vragen op alle plekken nog wel tegemoet moeten komen - uit zicht verdwijnen. Die vraag gaat immers uit van een geheel ander paradigma, waarin energie een schaars goed is dat verdeeld moet worden. We treden daarmee een wereld binnen waarin voorkeuren en opvattingen over rechtvaardigheid bestaan. Energieplanologie gaat dus om waarden.

We zijn er dus niet met een beetje meer interactie tussen ruimte & energie. Het probleem is fundamenteeler. Energie en ruimte spelen nu nog een verschillende wedstrijd. Als we om bovenstaande redenen meer direct willen gaan sturen op het verdelen van schaarste, dan zijn een aantal systeemingenrepen gewenst zodat we dezelfde wedstrijd gaan spelen. Dit aanpassen gaat de kracht van individuele gemeenten, netbeheerders, provincies, laat staan informeel georganiseerde regio's te boven. Komen die systeemingenrepen er niet, dan begint over twee jaar het grote uitrollen. Omdat er rekening moet worden gehouden met alle mogelijk scenario's, dreigt overdimensionering, lopen de kosten enorm op en krijgen we te maken met grote maatschappelijke weerstand.

Daarom kijken wij naar Den Haag voor aanpassing van de spelregels. Voor de goede orde, wij verkeren niet in de illusie dat systeemingenrepen het makkelijk gaan maken. We hebben ook niet het naïeve idee dat alles van tevoren te voorzien is, waardoor de oplossing nu al bedacht kan worden. Integendeel, we zullen zoekende blijven. Maar het is wel cruciaal dat we dezelfde wedstrijd gaan spelen en dat we gaan sturen op schaarste.

Elementen systeemingenrepen die leiden tot andere spelregels

In onze brief waarmee we deze briefwisseling hebben afgetrapt hebben we aan de vijf schrijvers al enkele suggesties gedaan om de sturing te verbeteren. In het kort komt onze eerste aanzet neer op:

- Een gelijke en transparante feitenbasis. Het is geen probleem wanneer steeds weer op verschillende schaalniveaus en met verschillende spelers de horizont gescand wordt. Dat hoort bij een transitieproces dat grote onzekerheden kent. Cruciaal is dan wel dat we dat doen op basis van dezelfde gegevens in een poging om spraakverwarring te voorkomen. Die gemeenschappelijk, transparante feitenbasis is er nu nog niet. En het zal ploeteren zijn om dat voor elkaar te krijgen.
- Neem beslissingen! Regie voeren is knopen doorhakken. Vaak gaat het om lastige beslissingen, maar uitstel zorgt er niet voor dat ze minder lastig worden. Om dit te faciliteren, is een goede onderbouwing nodig. Vaak zijn het niet de formaliteiten die leiden tot vertraging, maar het ontbreken van een stevige onderbouwing.
- Creëer een onafhankelijke positie in governance om het nemen van beslissingen te faciliteren. Iets of iemand die namens iedereen (maar dus niet van een specifieke stakeholder) stuurt op de voortgang van het proces. Die de oncomfortabele vragen steeds weer op tafel legt. Die afwegingen transparant maakt.

De brieven die we terugkregen voegen hier een paar dingen aan toe. Daarin wijst Yourai Mol bijvoorbeeld op de 'stagesetting' en het in lijn brengen van incentives. Bieden Corné Strootman en Thijs van Spaandonk inzicht over ritmes. En geven zowel Peter Pelzer als Josefine Tiel Groenstege ons mee om in te zetten op afwegen op basis van waarden en stevige onderbouwing van (ruimtelijke) keuzes. Want als we sturen in schaarste, dan doen we dat bij voorkeur op basis van waarden. Dat is nog iets anders dan een mening hebben. Het gaat vaak om tragische keuzes tussen verschillende valide belangen: niet alles kan overal.

In de ruimtelijke ordening zijn we dat al langer gewend. Dat vraagt om zorgvuldigheid, een goede onderbouwing en vaak ook afdalen of opstijgen naar de gebiedsschaal. Energieplanologie kan hier haar bestaansrecht bewijzen door afwegingen t.a.v. energie echt onderdeel te maken van de planologische afweging. Dus geen voorrang op alles bedingen, maar tegelijk ook helder consequenties inzichtelijk maken en laten zien dat niet alles overal kan.

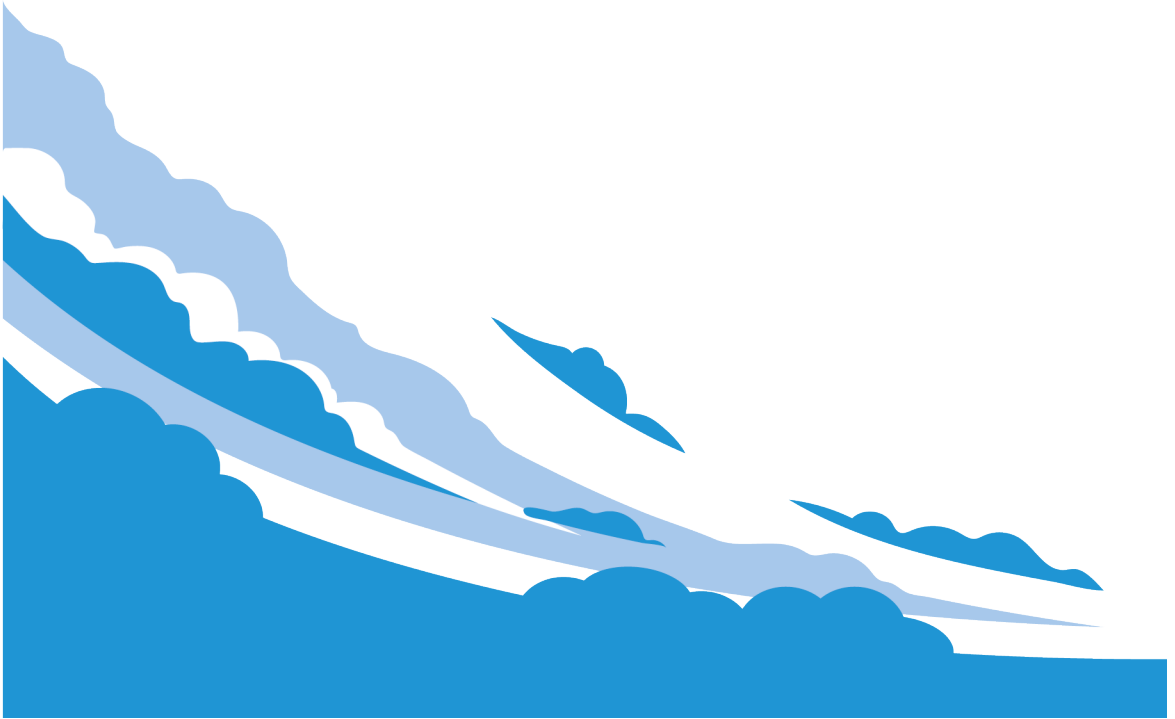
Vorbij de vrijblijvendheid: twee opdrachten aan ons allemaal

Om het minder vrijblijvend te maken en om binnen de energieplanologie de confrontatie tussen de decentrale logica (zo vroeg mogelijk balanceren) en centrale logica (invoeding van buiten) goed te orkestreren, zouden wij het idee van energiebudgetten per regio/provincie/gebiedsdeel verder willen verkennen. Energie is schaars en dus wordt het op basis centrale keuzes toebedeeld aan regio's. Die centrale keuzes gaan over rechtvaardigheid, over economisch beleid (waar willen we welke energie-intensieve industrie?), potentie om in eigen energie te voorzien etc. Stuk voor stuk waarden geladen keuzes die op nationale schaal gemaakt moeten worden. Binnen een regio kan men dan de koek groter maken (door meer te gaan opwekken), het energiesysteem verder optimaliseren (door sterk te sturen op balanceren) en uiteindelijk de schaarse energie verdelen onder andere door ruimtelijke beleid.

In schaarste sturen is ultimo voorbehouden aan de overheid. Maar dat betekent niet dat de netbeheerder achterover moet gaan leunen onder het adagium 'u beslist, wij draaien'. Het is de netbeheerder die actief naar voren moet stappen en overheden moet wijzen op kansen, consequenties, mogelijkheden en onmogelijkheden. De netbeheerder heeft waarschijnlijk een veel completer zicht op het energiedomein. Wellicht is het een idee dat netbeheerders de positie krijgen om ook Nee te zeggen. Dus 'wij sluiten niet aan'. Een overheid kan dit vervolgens overrulen, maar heeft dan wel de bewijslast. Dit allemaal als onderdeel van een samenspel om te komen tot goede onderbouwingen voor op zich tragische keuzes, want dat is de wedstrijd die we moeten leren spelen.

Dan spelen energie en ruimte dezelfde wedstrijd.

Het moment is nu. Klaar voor de start?

/Andersson Elffers Felix

HIEMSTRA & DE VRIES